

DOI: <https://doi.org/10.36719/2663-4619/99/81-85>

Azər Şıxalıyev
Bakı Dövlət Universiteti
magistrant
azersh66@gmail.com

XARİCİ İQTİSADI ƏLAQƏLƏRDƏ GÖMRÜK NƏZARƏTİ VƏ ONUN TƏKMİLLƏŞDİRİLMƏSİ

Xülasə

Daim dəyişib inkişaf edən dünyada beynəlxalq münasibətlərin rolu böyükdür. Xarici əlaqələr, əsasən dünyanın inkişaf etmiş ölkələri ilə qarşılıqlı əlaqədə inkişaf edir və canlanır. Xarici iqtisadi əlaqələrin inkişafında gömrük işi, iqtisadi əlaqələr önəmli yerlərdən birini tutur.

Gömrük siyasətinin inkişafı xarici iqtisadi fəaliyyətin tənzimlənməsi mexanizminin beynəlxalq tələblərə uyğunlaşdırılması və dünyəvi qaydalara uyğun olaraq milli iqtisadiyyatın mənafeələrinin qorunması ilə əlaqələndirilir. Daxili bazarı xarici rəqabətdən və keyfiyyətsiz malların idxalından qorumaq üçün diqqətli tədbirlər görülməlidir. Bunun üçün beynəlxalq əməkdaşlıq üçün mümkün şərait yaradan gömrük rejimləri, sərbəst gömrük zonaları və sərbəst anbarın gömrük rejimləri də daxil olmaqla istehsalda bir sıra vasitələrdən istifadə edilə bilər.

Açar sözlər: xarici iqtisadi əlaqələr, gömrük siyasəti, gömrük tarifi, gömrük nəzarəti

Azer Shikhaliyev
Baku State University
master student
azersh66@gmail.com

Customs control in foreign economic relations and its improvement

Abstract

The role of international relations is great in the constantly changing and developing world. Foreign relations develop and revive mainly in interaction with the developed countries of the world. In the development of foreign economic relations, customs affairs and economic relations occupy one of the most important places.

The development of the customs policy is connected with the adaptation of the mechanism of regulation of foreign economic activity to international requirements and the protection of the interests of the national economy in accordance with secular rules. Careful measures should be taken to protect the domestic market from foreign competition and the importation of inferior goods. A number of tools can be used in production, including customs regimes, free customs zones and free warehouse customs regimes for this, which create possible conditions for international cooperation.

Keywords: foreign economic relations, customs policy, customs tariff, customs control

Giriş

Xarici ticarətdə ölkənin gömrük xidməti gəlir yığımı, ticarət siyasəti tətbiqi, sağlamlıq və ictimai təhlükəsizlik kimi bir çox funksiyaları yerinə yetirir. Xarici ticarətin fəaliyyətində əsas mərhələlərdən biri malların və nəqliyyat vasitələrinin dövlət sərhəd buraxılış məntəqələrindən keçməsidir. Bu prosesdə gömrük nəzarətinin düzgün şəkildə tətbiq olunması çox mühüm əhəmiyyətə malikdir.

Xarici ticarət əməliyyatlarında gömrük nəzarətinin düzgün şəkildə həyata keçirilməsi bir tərəfdən ölkənin xarici ticarət balansının tərtib olunmasında, digər tərəfdən ölkənin tərəfdaş olduğu ölkələrlə ticarət siyasətinin reallaşdırılması mexanizmlərini öyrənmək üçün vacib rol oynayır. Bu

prosesin yerinə yetirilməsi həm də milli iqtisadiyyatın zəruri mümkün qeyri - münasib şəraitdən qorunmasını təmin etməklə ölkənin xarici iqtisadi əlaqələrinin statistikasını və onun daxili bazarının quruluşunu müəyyən etməyə imkan verir.

Ölkənin iqtisadi təhlükəsizliyini təmin etmək, daxili bazarı qorumaq və ölkədə istehsalı dəstəkləmək üçün gömrük nəzarətinin hərtərəfli şəkildə həyata keçirilməsi vacib şərtlərdən biridir (Shapiro, 2000: 83). Gömrük orqanlarının ən böyük funksiyası ixracata nəzarət etmək və malların keyfiyyətini qiymətləndirməkdir. Bu vəziyyətdə dünya iqtisadiyyatındakı vəziyyəti yaxşılaşdırmaq üçün ilk növbədə idxal və ixracın, təşkilat və firmalara xarici investisiyaların strukturunu yenidən qurmaq lazımdır. Azərbaycanın gömrük siyasəti ölkədəki iqtisadi və siyasi vəziyyətə təsir göstərən bütün amillərə əsaslanır. Bu günə qədər demək olar ki, bütün ixrac qaydaları ləğv edilmişdir. Lakin ixrac kvotalarının və tariflərinin ləğvi gömrük orqanlarının ixrac əməliyyatlarına reaksiya göstərməməsi demək deyil. Ölkədən kapital axınının qarşısını yalnız iqtisadi metodlarla almaq mümkün deyil. İxrac məhsullarının geri qaytarılması problemi ən vacib problemlərdən biri olaraq qalır (Şəkərlıyev, Şəkərlıyeva, 2014: 76).

Xarici iqtisadi əlaqələrin tənzimlənməsinin əsas vasitələri.

Xarici iqtisadi fəaliyyət dedikdə ticarət, müştərək sahibkarlıq, müxtəlif növ xidmətlərin göstərilməsi və beynəlxalq əməkdaşlıq, xarici iqtisadi əlaqələrin reallaşmasının, istehsal, təşkilati iqtisadi və operativ kommersiya üsullarının məcmusunu özündə birləşdirir.

Xarici iqtisadi fəaliyyətin tənzimlənmə sistemində istifadə olunan vasitələri aşağıdakı kimi qruplaşdırmaq olar (Səmədzadə, 1998: 33):

1. İqtisadi vasitələr: gömrük rüsumları, milli əmtəə istehsalçılara maliyyə yardımları;
2. Texniki vasitələr: texniki norma və standartlar, standartlara uyğun təyinetmə üsulları və təhlükəsizlik normaları, əmtəənin sertifikatlaşdırma sistemləri, ətraf mühitin mühafizəsi ilə bağlı tədbirlər;
3. Milli ixracatçılara və ixrac üçün əmtəə istehsal edən istehsalçılara yardım tədbiri;
4. Valyuta-maliyyə tədbirləri: bank uçot dərəcəsi və borc faizlərini nəzərə almaqla milli valyuta tənzimləmələrinə təsir göstərmək, valyuta məhdudiyyətləri.

Dünya təcrübəsinin təşkili göstərir ki, xarici iqtisadi fəaliyyətin inzibati tənzimlənmə vasitələri yalnız fəvqəladə şəraitdə effektivdir, normal iqtisadi inkişaf şəraitində isə inzibati vasitələr iqtisadi vasitələr arasındakı müsbət iqtisadi vasitələrin xeyrinə dəyişir. Lakin bu halda xarici iqtisadi fəaliyyətin tənzimlənmə vasitələrindən konkret şəraitin tələbləri baxımından kompleks şəkildə istifadə olunması daha məqsədəuyğun sayılır (Allahverdiyev, Qafarov, 2002: 89).

Ümumilikdə, xarici ticarətin tənzimlənməsi metodları iki qrupa - iqtisadi və inzibati tənzimlənmə metodlarına bölünür:

İqtisadi tənzimlənmə metodları ticarət siyasətinin iqtisadi alətlərinin - gömrük tariflərinin, vergilərin tətbiqinə əsaslanır. Bu vasitələrdən istifadə etməklə dövlət xarici iqtisadi fəaliyyət subyektlərinin iqtisadi maraqlarına və müvafiq olaraq, onların davranışına təsir edir. Eyni zamanda onların tam operativ müstəqilliyi saxlanılır.

Tarif tənzimlənmə metodunda dövlət xarici ticarət dövryyəsinə idxal olunan malların qiyməti vasitəsi ilə təsir göstərir.

Belə ki, tariflərin tətbiqi idxal mallarının qiymətini yüksəldir, amma alıcılarda bahalı xarici mal, yaxud ucuz yerli mal almaq seçimini saxlayır. Tarif tənzimlənmə metodu əsas etibarlı ilə daxili bazarın xarici rəqabətin zərərli təsirindən mühafizə olunmasına yönəlib.

Xarici iqtisadi fəaliyyətdən daxilolmalar - gömrük rüsumları, yığımları, dövlət büdcəsinin əhəmiyyətli hissəsini təşkil edir (Makhovikova, 2016: 144).

Xarici iqtisadi əlaqələrin tənzimlənməsinin ən mühüm vasitəsi gömrük rüsumları olduğundan onları müəyyən edərkən ilk növbədə bu rüsumların iqtisadi xarakteri, onların yerinə yetirməli olduğu funksiyalar və eləcə də idxal olunan malların xarakteri, texniki səviyyəsi ciddi nəzərə alınmalıdır.

Xarici iqtisadi əlaqələrdə gömrük rüsumları, gömrük nəzarəti və onun təkmilləşdirilməsi.

Hər bir ölkənin gömrük xidməti onun gömrük siyasəti ilə müəyyən olunur. Gömrük siyasəti bir sıra vasitələrlə reallaşdırılır. Bu vasitələr aşağıdakı kimi sıralanmışdır: əmtəə məhsullarının sərhəddən keçirilməsi qaydaları, gömrük nəzarətinin həyata keçirilməsi üsulları və s.

Gömrük sərhədindən keçirilən mallar ölkənin təhlükəsizliyinə əməl olunaraq həyata keçirilir. Bu, gömrük normaları adlanır.

İdxal və ixrac olunan məhsullarının qiymətinə və bununla bağlı xarici ticarətin səmərəli fəaliyyətinə həlledici təsir göstərən amillərdən əsası dövlətin gömrük siyasəti və gömrük tarifləridir.

Gömrük siyasəti ölkənin ümumi iqtisadi siyasətinin ayrılmaz tərkib hissəsi kimi çıxış edir. Bazar münasibətlərinin formalaşması və inkişafı şəraitində gömrük siyasəti daxili iqtisadi vəzifələrin yerinə yetirilməsi üçün böyük əhəmiyyət kəsb edir. Belə ki, gömrük siyasəti milli iqtisadiyyatın hərtərəfli inkişafını stimullaşdırmaqla yanaşı, formalaşmaqda olan ölkənin iqtisadiyyatını xaricdən daxil ola biləcək destruktiv elementlərdən və ədalətsiz rəqabətin zərərli təsirlərindən qorumaq vəzifəsini də yerinə yetirir (Nuriyev, Şəkərəliyev, Əliyev, 2003: 140).

Gömrük siyasəti ölkənin iqtisadi siyasətinin mühüm tərkib hissəsi olmaqla yanaşı, respublikanın gömrük ərazisində mal mübadiləsinin tənzimlənməsi və gömrük nəzarəti vasitələrindən effektiv istifadə edilməsi ilə daxili bazarın müdafiəsi üçün ticari-siyasi məsələlərin həlli, milli iqtisadiyyatın inkişafının stimullaşdırılması, dövlətin iqtisadi siyasətinin əsas məsələlərinin həllinə təkan vermək məqsədi güdür. Gömrük siyasətinin mahiyyəti öz əksini gömrük - tarif qanunvericiliyində, müxtəlif istiqamətli beynəlxalq gömrük birlikləri və münasibətlərinin yaradılmasında, sərbəst gömrük və ticarət zonalarının təşkil edilməsində tapır. Gömrük siyasəti dövlətin iqtisadi və xarici ticarət siyasətinin ayrılmaz hissəsidir və buna görə də hökumətin ümumi iqtisadi strategiyasının məqsəd və vəzifələrindən asılıdır.

Müasir mərhələdə gömrük siyasətinin əsas xüsusiyyəti yeni iqtisadi münasibətlərə keçidlə əlaqədar olaraq onun forma və məzmununda yeniliklər edilməsi, tarixən qazanılmış müsbət keyfiyyətlərin qorunub saxlanması və beynəlxalq təcrübənin nailiyyətlərindən istifadə olunması əsasında təkmilləşdirilməsidir. Gömrük siyasətinin inkişafı xarici iqtisadi fəaliyyəti tənzimləmə mexanizminin beynəlxalq tələblərə uyğunlaşdırılması və milli iqtisadiyyatın maraqlarının dünyəvi qaydalar nəzərə alınmaqla müdafiəsi ilə bağlıdır (Khalipov, 2013: 129).

Gömrük siyasətinin həyata keçirilməsinin əsas vasitələri gömrük rüsumları, yığımları (tarif və ya iqtisadi tənzimlənmə), gömrük rəsmiləşdirilməsi və gömrük nəzarəti əməliyyatları, xarici ticarətin lisenziyalaşdırılması və kvotalaşdırılması (qeyri-tarif və ya inzibati tənzimlənmə) təcrübəsi ilə bağlı olan müxtəlif gömrük əməliyyatlarıdır.

Xarici ticarətin və xarici-iqtisadi fəaliyyətin tənzimlənməsinin klassik vasitəsi gömrük - tarif tənzimlənməsidir. Gömrük - tarif tənzimlənməsi ayrı-ayrı sahələrin xarici rəqabətdən qorunmasına və xarici firmaların üstünlüyünün neytrallaşdırılmasına yönəldilmiş xarici ticarət siyasətinin baş alətidir (Nuriyev, 2000: 89).

Gömrük - tarif tənzimlənməsinin əsas aləti gömrük tarifləridir.

Gömrük tarifi aşağıdakı qaydalar əsasında müəyyən edilir:

1. Tamamilə və ya qismən xarici iqtisadi fəaliyyətin mal nomenklaturasına əsaslanan və malların ticarəti ilə bağlı tarif tədbirlərinin tətbiqi məqsədilə xüsusi sahələri tənzimləyən qanunvericilik aktları ilə müəyyən edilmiş digər nomenklatura;

2. Xarici iqtisadi fəaliyyətin mal nomenklaturasının əhatə etdiyi mallara tətbiq olunması nəzərdə tutulan avtonom və ya konvensiya idxal gömrük rüsumları;

3. Xarici iqtisadi fəaliyyətin mal nomenklaturası;

4. Müəyyən ölkələrlə, yaxud beynəlxalq təşkilatlarla bağlanmış beynəlxalq müqavilələrdə nəzərdə tutulmuş preferensial tarif tədbirləri;

5. Müəyyən ölkələrə, yaxud beynəlxalq təşkilatın üzv ölkələrinə münasibətdə birtərəfli qaydada qəbul edilən preferensial tarif tədbirləri;

6. Müəyyən mallar üzrə gömrük rüsumlarının azaldılmasını, yaxud gömrük rüsumlarından azad edilməni təmin edən tədbirlər;

7. Müəyyən malların xüsusiyyətləri, yaxud son istifadəsi ilə əlaqədar olaraq, müvafiq qanunvericiliklə müəyyən edilmiş güzəştli tarif rejimi;

8. Kənd təsərrüfatını, ticarəti və başqa sahələri tənzimləyən qanunvericiliklə müəyyən edilmiş digər tarif tədbirləri (9).

Xarici iqtisadi əlaqələrdə vergi və gömrük nəzarəti proseslərinin rəqəmsallaşdırılması dövlətə şəffaflığı artırmağa imkan verir. Gömrük əməliyyatlarının real vaxt rejimində izlənilməsi və identifikasiyası, gömrük ödənişlərinin yığınının artırılması və sadələşdirilməsi statistik məlumatların maraqlarına və müvafiq olaraq, onların davranışına təsir edir. Bu tədbirlər bazar münasibətlərinin təbiətinə daha çox uyğun gəlir. Tarif tənzimləmə metodunda dövlət xarici ticarət dövryyəsinə idxal olunan malların qiyməti vasitəsi ilə təsir göstərir. Belə ki, tariflərin tətbiqi idxal mallarının qiymətini yüksəldir, amma alıcılarda bahalı xarici mal, yaxud ucuz yerli mal almaq seçimini saxlayır. Tarif tənzimləmə metodu əsas etibarlı ilə daxili bazarın xarici rəqabətin zərərli təsirindən mühafizə olunmasına yönəlib. Xarici ticarətin tənzimlənməsinin tarif metodu xarici ticarətin ÜTT (Ümumdünya Ticarət Təşkilatı) tərəfindən müəyyən edilmiş prinsiplərinə də uyğundur. Bu tənzimləmə metodunun əsasında, adından da göründüyü kimi, gömrük tarifləri durur (Heydərov, Həsənov, 2003: 230).

İqtisadi siyasətin tərkib hissəsi olan gömrük - tarif siyasəti, gömrük nəzarəti yerli sahibkarlığı, istehlakçıların mənafeyini, dövlətin iqtisadi maraqlarını da nəzərə almaqla xarici ticarət əlaqələrinin tənzimlənməsinə xidmət edir.

Gömrük nəzarətinin həyata keçirilməsi üzrə tədbirlərin effektivliyi gömrük nəzarətinin lazımı səviyyədə təşkilindən asılıdır. Gömrük nəzarətinin təşkili - gömrük orqanları tərəfindən mallar və nəqliyyat vasitələrinin gömrük sərhəddindən keçirilməsi ilə əlaqədar, effektiv gömrük nəzarətinin təmin edilməsi üçün lazım olan şəraitin yaradılması üzrə həyata keçirilən tədbirlər kompleksidir. Bu kompleksə gömrük nəzarətinin həyata keçirilməsi üçün zəruri olan gömrük və gömrükətrafi infrastrukturun yaradılması da daxildir. Gömrük nəzarətinin təşkili aşağıdakı tədbirlərin həyata keçirilməsini nəzərdə tutur (Məhərrəmov, Aslanov, 2001: 350):

- Gömrük sərhəddindən keçirmənin yeri və vaxtının müəyyən edilməsi;
- Gömrük nəzarətinin həyata keçirilməsi yeri və vaxtının müəyyən edilməsi;
- İdxal –ixrac əməliyyatlarının həyata keçirilməsi haqqında məlumat verilməsi qaydalarının müəyyən edilməsi;
- Mallar, nəqliyyat vasitələri və onların sənədlərinin gömrük orqanlarına təqdim edilməsinin yeri, vaxtı və çatdırılma üsullarının müəyyən edilməsi;
- Mallar və nəqliyyat vasitələrinin gömrük nəzarətinə götürülməsi, müvəqqəti saxlama anbarına yerləşdirilməsi qaydalarının müəyyən edilməsi;
- Gömrük nəzarətinin texnoloji sxeminin hazırlanması və s (Azərbaycan Respublikası Gömrük Məcəlləsi, 2001).

Nəticə

Xarici iqtisadi fəaliyyətin tənzimləmə mexanizminin beynəlxalq standartlara uyğunlaşdırılması və yerli iqtisadiyyatın maraqlarının dünyəvi qanunlar nəzərə alınmaqla müdafiə olunması vacibdir. Belə ki, yerli bazarı xarici rəqabətin zərərli təsirindən qorumaq və keyfiyyətsiz əmtəələrin idxalının qarşısını almaq məqsədilə hərtərəfli düşünülmüş məsələlər öz həllini tapmalıdır.

Gömrük nəzarəti gömrük rejimlərinə dair yeni qanunvericilik aktlarının qəbul olunması, gömrük rəsmiləşdirilmə əməliyyatlarının sadələşdirilməsi və təkmilləşməsi üçün vacib elementlərdən biridir. Bundan başqa qanunverici aktlarla gömrük yoxlaması, gömrük baxışı, bir sözlə gömrük nəzarətinin sürətliliyinin təmin olunması, yüklərin təyinat məntəqələrinə çatdırılmasına nəzarətin avtomatlaşdırılması, gömrük rejimlərinə uyğun rəsmiləşdirilmə qaydalarının müəyyənlişməsi nəzərə alınmalıdır.

Ədəbiyyat

1. Shapiro, N. (2000). Integratsiya stran SNG: politicheskyy i ekonomiko – teoreticheskyy aspekt, ME i MO. №7, s.81-85.
2. Şəkərəliyev, A.Ş., Şəkərəliyeva, Z.A. (2014). Gömrük işinin təşkili və idarə edilməsi. Bakı: “Elm”, 160 s.
3. Səmədzadə, Z.Ə. (1998). Azərbaycanın xarici iqtisadi əlaqələri. Bakı: “İqtisadiyyat və həyat” jurnalı.
4. Allahverdiyev, H.P., Qafarov, K.S. (2002). Milli İqtisadiyyatın Dövlət Tənzimlənməsi. Dərslük. Bakı: “Elm”, 342 s.
5. Makhovikova, G.A. (2016). Tamozhennoe delo. Uchebnik. M.: Yurait, 422 s.
6. Nuriyev, C.Q., Şəkərəliyev, A.Ş., Əliyev, A.Ə. (2003). Gömrük Ekspertizası. Dərslük. Bakı: “Elm”, 423 s.
7. Khalipov, S.V. (2013). Tamozhennoe pravo: uchebnik. Bazovyi kurs. M.: Yurait-Izdat, 322 s.
8. Nuriyev, C. (2000). Beynəlxalq iqtisadi əlaqələrin hüquqi tənzimlənməsi. Bakı.
9. <https://www.customs.gov.az>.
10. Heydərov, K.F., Həsənov, C.Q. (2003). “Azərbaycan Gömrük xidməti yeni dünya təsərrüfat münasibətləri şəraitində” (dərslük). Bakı: “Elm”, 230 s.
11. Məhərrəmov, A.M., Aslanov, H.H. (2001). Xarici iqtisadi fəaliyyətin tənzimlənməsi. Dərs vəsaiti. Bakı: “Elm və təhsil”, 350 s.
12. Azərbaycan Respublikası Gömrük Məcəlləsi. (2001). Bakı: Hüquq ədəbiyyatı.

Göndərilib: 21.11.2023

Qəbul edilib: 28.01.2024